

Кримінальний процес

**Навчальний посібник
для підготовки до іспиту**

Харків
«Право»
2016

УДК 343.1(075)
ББК 67.9(4УКР)311
К82

Колектив авторів:
О. В. Капліна, М. О. Карпенко, В. І. Маринів,
В. М. Трофименко, А. Р. Туманянц, О. Г. Шило

Кримінальний процес : навч. посіб. для підготовки до іспиту /
К82 О. В. Капліна, М. О. Карпенко, В. І. Маринів та ін. – Х. : Право,
2016. – 288 с.

ISBN 978-966-458-920-5

Посібник містить зразковий перелік питань, що виносяться на іспит з навчального курсу «Кримінальний процес», короткий виклад відповідей на них із врахуванням чинного законодавства України станом на 1 грудня 2015 р.

Мета посібника, який пропонується студентам, полягає у наданні методичної допомоги в отриманні знань з навчального курсу кримінального процесу, орієнтуванні в кримінальному процесуальному законодавстві України та навчальному матеріалі, успішному складанні іспиту з кримінального процесу як підсумкового контролю знань студентів.

Для студентів усіх форм навчання, які готуються до складання іспиту, а також студентів, курсантів, слухачів юридичних навчальних закладів, які складають курсові іспити.

УДК 343.1(075)
ББК 67.9(4УКР)311

ISBN 978-966-458-920-5

© Капліна О. В., Карпенко М. О.,
Маринів В. І. та ін., 2016
© Видавництво «Право», 2016

1. Поняття та сутність кримінального процесу, його завдання і роль у державному механізмі запобігання злочинності та охороні прав особи

Поняття «кримінальний процес» використовується у кількох значеннях: 1) як особливий вид державної діяльності; 2) як окрема галузь права, тобто сукупність правових норм, які регулюють кримінальну процесуальну діяльність; 3) як галузь юридичної науки, яка становить систему понять, уявлень, поглядів та ідей, що розкривають сутність кримінального процесу, закономірності його виникнення та розвитку; 4) як навчальна дисципліна.

Кримінальний процес — це врегульована нормами кримінального процесуального законодавства діяльність сторін, суду та інших учасників кримінального провадження, спрямована на вирішення його завдань.

Кримінальний процес є видом державної діяльності. Саме держава через спеціально створені нею органи здійснює протидію злочинності, охороняє від злочинних посягань конституційний лад, соціально-економічні, політичні й особисті права та свободи людини, права та законні інтереси юридичних осіб.

Кримінальну процесуальну діяльність можуть здійснювати лише ті державні органи та їх посадові особи, які на це уповноважені законом: суд, суддя, слідчий суддя, прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий, оперативні підрозділи.

Завдання кримінального судочинства сформульовано у ст. 2 КПК. До них належать: 1) захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень; 2) охорона прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження; 3) забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

2. Історичні типи (види) кримінального процесу

Під історичним типом процесу розуміється форма його організації. Існують такі історичні форми кримінального процесу:

- інквізиційний (розшуковий, слідчий, слідчо-розшуковий) — його сутність, зокрема, полягає в зосередженні в одному державному органі функцій обвинувачення, захисту і вирішення кримінальної справи, таємності провадження, визнання обвинуваченим своєї вини визнається «царицею доказів», реалізація прав обвинуваченого повністю залежить від державних органів тощо;

- змагальний процес, який поділяється на два види — обвинувальний процес і позовний змагальний процес. Йому притаманні: наявність сторін з різними за змістом інтересами, розподіл тягара доказування між сторонами, пасивна роль суду в доказуванні тощо;

- змішаний (континентальний) процес, в якому досудове провадження може будуватися виключно на інквізиційних засадах або в ньому можуть допускатися елементи змагальності. Судові стадії побудовано на змагальних засадах.

Кримінальний процес України належить до змішаного типу.

3. Поняття кримінальної процесуальної форми, її значення для кримінального провадження

Кримінальна процесуальна форма являє собою встановлений законом порядок кримінальної процесуальної діяльності, що включає виконання певних процесуальних умов, дотримання юридичних процедур та забезпечення гарантій у кримінальному провадженні.

Для більшості категорій кримінальних проваджень законом передбачено єдиний порядок, що є проявом єдності (уніфікації) кримінальної процесуальної форми. Це має важливе значення в аспекті забезпечення прав, свобод і законних інтересів учасників кримінальних процесуальних відносин, а також для забезпечення правової визначеності у питанні порядку кримінального провадження, статусу його

окремих учасників, дотримання принципу рівності перед законом і судом.

Для окремих категорій кримінальних проваджень, а також з інших підстав законом передбачено особливості кримінальної процесуальної форми (її диференціацію), що спрямовано на оптимізацію існуючих процедур, забезпечення прав і законних інтересів учасників кримінального процесу, створення умов для вирішення завдань кримінального судочинства. Диференціація кримінальної процесуальної форми знаходить свій прояв у наступних випадках: у провадженні у формі приватного обвинувачення (гл. 36 КПК); у кримінальному провадженні на підставі угод (угода про примирення і угода про визнання винуватості (гл. 35 КПК); у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх (гл. 38 КПК); у кримінальному провадженні щодо окремої категорії осіб (гл. 37 КПК); у спеціальному досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень (глава 24¹); у кримінальному провадженні щодо кримінальних проступків (гл. 25); у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру (гл. 39); у кримінальному провадженні на території дипломатичних представництв, консульських установ, на повітряному, морському чи річковому транспорті, що перебуває за межами України (гл. 41); у провадженнях по розгляду судом клопотань слідчого та прокурора про проведення слідчих (розшукових) дій і застосування заходів забезпечення кримінального провадження, а також розгляду скарг учасників кримінального процесу на рішення, дії та бездіяльність слідчого і прокурора тощо.

Необхідність диференціації кримінальної процесуальної форми може бути обумовлена потребою надання додаткових процесуальних гарантій окремим суб'єктам кримінальної процесуальної діяльності (зокрема, неповнолітнім підозрюваним, особам, які вчинили суспільно небезпечні діяння у стані неосудності); спрощенням порядку провадження з метою його прискорення, підвищення ефективності (провадження щодо кримінальних проступків); спрямованістю окремих проваджень, яка суттєво відрізняється від основного провадження щодо розслідування злочину та його судового розгляду (судові провадження по розгляду клопотань слідчого та прокурора, а також скарг учасників кримінального процесу) тощо.

Значення процесуальної форми полягає в тому, що вона:

- 1) визначає порядок провадження слідчих (гласних і негласних), судових та інших процесуальних дій, а також порядок кримінального судочинства в цілому;
- 2) гарантує права та законні інтереси всіх осіб, які беруть участь у провадженні, забезпечує правову визначеність у питанні щодо порядку здійснення кримінального провадження;
- 3) забезпечує додержання вимог повноти, швидкості та неупередженості досудового розслідування та судового розгляду, ухвалення законного, обґрунтованого та справедливого вироку;
- 4) додержання процесуальної форми забезпечує виховний вплив судових процесів.

===== 4. Співвідношення кримінального процесу з іншими галузями права та суміжними науками

Кримінальний процес є самостійною галуззю права, проте, будучи елементом системи права України, він тісно пов'язаний з іншими галузями права. Найбільш тісний зв'язок кримінального процесу з конституційним, міжнародним, кримінальним правом, криміналістикою. Крім того, у кримінальному провадженні застосовуються також норми адміністративного, цивільного права та інших галузей права України.

Конституція України містить значну кількість статей, які прямо чи опосередковано регулюють кримінальні процесуальні відносини. До них належать статті, що стосуються прав людини та гарантій їх забезпечення у сфері кримінального судочинства (розд. 2), функцій прокуратури та правового статусу прокурора (розд. 7), засад судочинства та побудови судової системи України (розд. 8) тощо. Відповідно до ст. 8 норми Конституції є нормами прямої дії, тому при прогалинах правового регулювання кримінальних процесуальних відносин її норми мають застосовуватися безпосередньо.

За ст. 9 Основного Закону України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є час-

тиною національного законодавства України. Таким чином, міжнародні договори України є джерелом кримінального процесуального права і застосовуються безпосередньо при наданні/отриманні міжнародної правової допомоги у кримінальному провадженні, визначенні стандартів захисту прав людини у сфері кримінального судочинства, професійних стандартів суб'єктів, які здійснюють кримінальну процесуальну діяльність тощо.

Зв'язок кримінального процесуального права із кримінальним є настільки тісним, що кожна із цих галузей права може виконати своє призначення лише у їх взаємному зв'язку. Кримінальне процесуальне право не може існувати без кримінального права, оскільки кримінальна процесуальна діяльність здійснюється у зв'язку із вчиненням кримінального правопорушення. Тобто без кримінального права кримінальний процес є безпредметним. Норми ж кримінального права не можуть бути реалізовані без кримінального процесуального, тобто є безцільними. Переважна більшість питань, які вирішуються судом при ухваленні вироку, мають кримінально-правовий характер. Кваліфікація кримінального правопорушення, вина обвинуваченого, вид покарання, яке має бути йому призначене, умови звільнення від кримінального покарання, обставини, які пом'якшують або обтяжують покарання, тощо — це питання, які регулюються кримінальним законом.

Кримінальне процесуальне право тісно пов'язане з криміналістикою. Цей зв'язок знаходить свій прояв у тому, що криміналістикою розробляються практичні рекомендації стосовно тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій, виявлення і фіксації слідів кримінального правопорушення, застосування науково-технічних засобів, методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень, що сприяє вирішенню завдань кримінального провадження, якісному та правильному застосуванню норм кримінального процесуального права.

При розгляді цивільного позову в кримінальному провадженні застосовуються норми цивільного та цивільного процесуального права, що створює необхідні умови для забезпечення прав і законних інтересів потерпілого від кримінального правопорушення та цивільного позивача.

5. Кримінальне провадження, його поняття та структура

Провадження — це система взаємопов'язаних і взаємозумовлених процесуальних дій у межах кримінальної процесуальної форми, які утворюють певну сукупність процесуальних відносин та спрямовані на виконання єдиного завдання.

У КПК України термін «провадження» вживається щодо різних за сутністю кримінальних процесуальних інститутів. У ньому йдеться як про провадження загалом (чинний КПК вживає даний термін як синонім кримінального процесу чи кримінального судочинства (ст. 2 КПК)), так і про провадження як структурні елементи кримінального судочинства, об'єднані єдиним завданням (наприклад, судове провадження в першій інстанції (розд. 4 КПК) чи судове провадження з перегляду судових рішень (розд. 5 КПК)) або провадження, які виділяються з інших і перед якими стоять більш конкретніші завдання (наприклад, судове провадження з перегляду судових рішень (розд. 5 КПК) включає в себе провадження в суді апеляційної інстанції (гл. 31), провадження в суді касаційної інстанції (гл. 32), провадження у Верховному Суді України (далі — ВСУ) (гл. 33), провадження за нововиявленими обставинами (гл. 34)).

Крім того, на підставі аналізу норм чинного КПК можна зробити висновок, що окремі провадження, у свою чергу, є одночасно й певними етапами руху кримінальної справи, які включають в себе комплекс процесуальних дій, об'єднаних найближчим завданням, і йменуються в юридичній літературі стадіями кримінального процесу (наприклад, стадія з перегляду судових рішень у суді апеляційної інстанції чи стадія з перегляду судових рішень у суді касаційної інстанції). У певних же стадіях кримінального процесу закон виділяє також й окремі провадження (наприклад, гл. 30 КПК передбачає два особливі порядки провадження в суді першої інстанції: спрощене провадження щодо кримінальних проступків і провадження в суді присяжних).

За результатами аналізу КПК України до проваджень можна віднести (маються на увазі провадження в загальному сенсі цього слова як певні частини кримінального судочинства):

1) досудове провадження (розд. 3 КПК); 2) судове провадження у першій інстанції (розд. 4 КПК); 3) судове провадження з перегляду судових рішень (розд. 5 КПК); 4) провадження щодо виконання судових рішень (розд. 8); 5) особливі порядки кримінального провадження (розд. 6); 6) провадження щодо відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження (розд. 7); 7) провадження щодо міжнародного співробітництва (розд. 9).

6. Система кримінального процесу. Стадії та окремі провадження, їх загальна характеристика

Кримінальний процес, як і будь-який інший юридичний процес, є впорядкованою правовою діяльністю, що складається з певних дій правового характеру, які у своїй сукупності утворюють певні процедури, що характеризуються провадженнями та стадіями.

Загальне кримінальне провадження здійснюється в певній послідовності, розвивається і протікає за певними етапами, які йменуються стадіями. Кожна зі стадій характеризується притаманними їй особливостями і разом з тим служить досягненню цілей і вирішенню загальних завдань кримінального судочинства. Стадії кримінального процесу тісно пов'язані між собою загальними для кримінального процесу принципами і завданнями, але в той же час кожна з них протікає у формах, характерних тільки для неї.

Стадія кримінального процесу — це певна відносно відокремлена його частина або певний етап руху кримінального провадження. Критеріями віднесення певного етапу руху кримінального провадження до самостійної стадії кримінального процесу є наступні: своєрідні завдання кожної стадії; визначене коло її учасників; специфічний процесуальний порядок діяльності суб'єктів та правовідносин, які між ними виникають (або, інакше кажучи, її зміст); встановлені в законі строки даного етапу процесуальної діяльності; своєрідне коло процесуальних рішень, які приймаються на кожній стадії. Кожна стадія завершується прийняттям підсумкового процесуального рішення;

КПК передбачає вісім стадій кримінального провадження:

1) досудове розслідування; 2) підготовче провадження; 3) судовий розгляд; 4) провадження в суді апеляційної інстанції; 5) провадження в суді касаційної інстанції; 6) виконання судових рішень; 7) провадження у ВСУ; 8) провадження за нововиявленими обставинами.

Досудове розслідування — стадія кримінального провадження, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності (п. 5 ст. 3 КПК). Досудове розслідування являє собою регламентовану кримінальним процесуальним законом діяльність органів досудового розслідування, прокурора, спрямовану на збирання, перевірку та оцінку доказів для вирішення питання про наявність або відсутність події кримінального правопорушення, вини певної особи в його вчиненні, характер і розмір шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, на встановлення інших обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, а також на припинення злочинів і запобігання їх вчиненню.

Підготовче провадження — це стадія кримінального провадження, яка полягає в тому, що суд у встановленому законом процесуальному порядку, не вирішуючи наперед питання про винуватість (крім передбачених КПК випадків при здійсненні кримінального провадження на підставі угод, звільнення особи від кримінальної відповідальності), розв'язує питання про достатність підстав для призначення судового розгляду і про підготовку судового засідання. На цій стадії з'ясовується наявність процесуальних та організаційних підстав для розгляду кримінального провадження в судовому засіданні.

Судовий розгляд — головна і центральна стадія кримінального процесу, в якій суд колегіально або суддя одноособово у судовому засіданні, за участю учасників судового провадження розглядає і вирішує кримінальну справу по суті, тобто про винуватість або невинуватість обвинуваченого, застосування до нього покарання або виправдання невинуватого. Завдання стадії: всебічне дослідження до-

казів; вирішення справи по суті шляхом ухвалення вироку чи іншого підсумкового рішення. У судовому розгляді найбільш повно та послідовно реалізуються всі засади кримінального провадження.

Провадження в апеляційній інстанції — діяльність апеляційного суду, що відбувається у разі подання апеляції прокурором, підозрюваним, обвинуваченим, захисником або іншим визначеним КПК учасником кримінального провадження на вирок і ухвали суду першої інстанції.

Провадження в касаційній інстанції — це діяльність суду касаційної інстанції, що відбувається у разі подання касаційної скарги засудженим, виправданим, захисником, потерпілим, прокурором або іншим визначеним КПК учасником кримінального провадження на вирок і ухвали суду першої та апеляційної інстанцій. Судом касаційної інстанції є Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних та кримінальних справ.

Стадія виконання судового рішення має завдання звернення до виконання вироку та ухвали суду з моменту набрання ними законної сили. На цій стадії вирішуються питання, які виникли під час звернення їх до виконання, а також які виникли в процесі виконання (дострокове звільнення, зміна режиму відбуття покарання, дострокове зняття судимості тощо).

Провадження у Верховному Суді України здійснюється в наступних випадках: 1) неоднакове застосування судом касаційної інстанції однієї і тієї самої норми права, передбаченої законом України про кримінальну відповідальність, у подібних правовідносинах, що зумовило ухвалення різних за змістом судових рішень (крім питань неоднакового застосування санкцій кримінально-правових норм, звільнення від кримінальної відповідальності чи покарання); 2) неоднакове застосування судом касаційної інстанції однієї і тієї самої норми права, передбаченої цим Кодексом, що зумовило ухвалення різних за змістом судових рішень; 3) невідповідність судового рішення суду касаційної інстанції висновку щодо застосування норм права, викладеному в постанові Верховного Суду України; 4) встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом.

Провадження за нововиявленими обставинами — це стадія кримінального процесу, в якій переглядаються судові рішення, що набрали законної сили у зв'язку з нововиявленими обставинами.

Система кримінального процесу також включає: 1) особливі порядки у суді першої інстанції: а) спрощене провадження щодо кримінальних проступків; б) провадження в суді присяжних; 2) особливі порядки кримінального провадження: а) кримінальні провадження на підставі угод; б) у формі приватного обвинувачення; в) щодо окремої категорії осіб; г) щодо неповнолітніх; г) щодо застосування примусових заходів медичного характеру; д) яке містить відомості, що становлять державну таємницю; е) на території дипломатичних представництв, консульських установ України, на повітряному, морському чи річковому судні, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованому в Україні.

7. Поняття кримінальних процесуальних функцій. Функції обвинувачення, захисту, судового контролю та правосуддя. Суб'єкти, які їх здійснюють

Кримінальні процесуальні функції — це виражені у законі основні напрямки процесуальної діяльності, що здійснюються з метою реалізації завдань кримінального провадження суб'єктами, уповноваженими на ведення процесу або наділеними правами для активної участі у кримінальному провадженні для захисту своїх прав та законних інтересів.

До основних кримінальних процесуальних функцій відносять: обвинувачення, захист і вирішення справи (правосуддя).

До кола кримінальних процесуальних функцій, окрім основних, відносять і функцію досудового розслідування, судового контролю, нагляд у формі процесуального керівництва за додержанням законів органами, які здійснюють досудове розслідування, а також за виконанням судових рішень у кримінальному судочинстві, підтримання цивільного позову, заперечення проти цивільного позову.

Відповідно до ч. 3 ст. 22 КПК під час кримінального провадження функції обвинувачення, захисту та правосуддя не можуть покладатися на один і той самий орган чи службову особу.

Державне обвинувачення в суді підтримує прокурор. Крім того, суб'єктом функції обвинувачення є також потерпілий, його представник та законний представник у випадках, встановлених законом (при відмові прокурора від підтримання державного обвинувачення та зміні обвинувачення в суді (ч. 3 ст. 338, ч. 2–4 ст. 340 КПК).

Функцію захисту може здійснювати підозрюваний або обвинувачений як особисто шляхом реалізації передбачених законом прав, що дозволяють йому захищати свої інтереси на всіх стадіях процесу (ст. 42 КПК), так і за допомогою захисника (статті 48–49 КПК) та (або) законного представника (ст. 44 КПК).

Функція правосуддя здійснюється виключно судом. Тільки суд від імені держави вирішує основне питання — про винуватість чи невинуватість обвинуваченого і про застосування до винного справедливого покарання.

Крім функції правосуддя, в кримінальному провадженні суд також виконує значну за своїм обсягом і напрямками функцію судового контролю, під якою слід розуміти засновану на законі кримінальну процесуальну діяльність спеціально уповноваженого суб'єкта — слідчого судді, здійснювану шляхом розгляду і вирішення клопотань і скарг сторін кримінального провадження, потерпілого з метою охорони прав і свобод особи, яка має як превентивний, так і правовідновлювальний характер.

8. Кримінальні процесуальні гарантії

Кримінальні процесуальні гарантії — це система способів і засобів, які забезпечують усім суб'єктам кримінального провадження рівні правові можливості для надбання, реального здійснення своїх прав і виконання завдань кримінального провадження.

Систему кримінальних процесуальних гарантії становлять: 1) кримінальна процесуальна форма; 2) засади кримінального провадження; 3) процесуальний статус учасників кримінального провадження; 4)

можливість застосування заходів забезпечення кримінального провадження; 5) прокурорський нагляд; 6) судовий контроль; 7) відомчий контроль; 8) інститут оскарження дій, рішень і бездіяльності органів і посадових осіб, що здійснюють кримінальне провадження; 9) юридична відповідальність учасників кримінального процесу та ін.

Державним органам і посадовим особам кримінальні процесуальні гарантії забезпечують можливість виконання своїх обов'язків для виконання завдань кримінального судочинства, а іншим учасникам кримінального провадження — реально використовувати надані їм процесуальні засоби для охорони своїх прав і законних інтересів. Права, надані державним органам і посадовим особам у кримінальному процесі, гарантовані обов'язком відповідних осіб виконувати звернені до них вимоги та встановленими законом санкціями за невиконання цих обов'язків.

Процесуальними гарантіями прав особи є ті засоби, які забезпечують їх фактичну реалізацію. Наприклад, право підозрюваного, обвинуваченого мати захисника гарантується роз'ясненням йому цього права, наданням можливості обрати захисника та запросити його, наданням йому в передбачених законом випадках безоплатної правової допомоги тощо.

Обов'язок державних органів і посадових осіб, які здійснюють кримінальне провадження, забезпечувати його учасникам (потерпілому, підозрюваному, обвинуваченому та ін.) можливість реалізації своїх прав обумовлена тим, що фактичне використання прав учасниками процесу — одна з найважливіших умов об'єктивного, неупередженого кримінального провадження, охорони законних інтересів особи у кримінальному процесі.

9. Кримінальні процесуальні правовідносини та їх види

Кримінальні процесуальні правовідносини — це конкретний зв'язок, який виникає на основі закону між учасниками кримінальної процесуальної діяльності та характеризується наявністю суб'єктивних кримінальних процесуальних прав і обов'язків.

Кримінальні процесуальні правовідносини мають певні особливості, головними з яких є такі: 1) одним із суб'єктів цих правовідносин, як правило, виступає орган держави (посадова особа), наділений владними повноваженнями; 2) це відносини влади та підпорядкування, зважаючи на що вони можуть бути названі владновідносини. Разом з тим потрібно підкреслити, що на органах держави, які здійснюють кримінальне провадження, лежить обов'язок роз'яснити іншим учасникам кримінального провадження їх права і забезпечити можливість їх виконання; 3) вони завжди мають двосторонній характер. Тобто праву одного з учасників цих правовідносин завжди кореспондує обов'язок іншого і навпаки; 4) владний характер діяльності державних органів, які здійснюють кримінальне провадження, поєднується з правами і гарантіями осіб, що беруть участь у кримінальному провадженні, яка дає можливість виконувати права і обов'язки відповідно до закону; 5) ці відносини характеризуються їх зв'язком з нормами кримінального права, які визначають найбільш небезпечні правопорушення, а кримінальні процесуальні норми формулюють найбільш доцільний процесуальний порядок розслідування та судового розгляду таких правопорушень, викриття осіб, що їх вчинили, та їх покарання.

Кримінальні процесуальні правовідносини можна класифікувати за досить широким колом ознак, а саме: 1) за кількістю суб'єктів, що беруть участь у правовідносинах, — прості (двосторонні) й складні (задіяно більше двох учасників кримінального провадження); 2) за ступенем дотримання чинного кримінального процесуального законодавства — правомірні й неправомірні; 3) за стадіями кримінального провадження — кримінальні процесуальні правовідносини в стадії досудового розслідування, судового розгляду і т. д.; 4) за ступенем застосування державного примусу — регулятивні та охоронні; 5) за цілями, які переслідують конкретні суб'єкти кримінальних процесуальних правовідносин, — обвинувальні, захисні, компенсаційні, профілактичні та ін.; 6) кримінальні процесуальні правовідносини, пов'язані з відшкодуванням шкоди, заподіяної незаконними діями посадових осіб, які забезпечують законність в кримінальному провадженні (слідчі, судді та ін.), тощо.

10. Кримінальне процесуальне законодавство України. Дія Кримінального процесуального кодексу України в просторі, часі та за колом осіб

Порядок кримінального провадження на території України визначається лише кримінальним процесуальним законодавством України (ч. 1 ст. 1 КПК).

Систему кримінального процесуального законодавства України складають: відповідні положення Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, КПК та інші закони України.

Дія кримінального процесуального кодексу в просторі. Кримінальне провадження на території України здійснюється з підстав та в порядку, передбачених КПК, незалежно від місця вчинення кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 4 КПК). Склад території України визначено законодавством України, зокрема ЗУ «Про державний кордон», та міжнародними договорами України. Відповідно до ч. 2 ст. 4 КПК кримінальне процесуальне законодавство України застосовується також при здійсненні провадження щодо кримінальних правопорушень, вчинених: а) на території дипломатичного представництва чи консульської установи України за кордоном; б) на повітряному, морському чи річковому судні, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні. Якщо міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана ВР України, передбачено поширення юрисдикції України на особовий склад Збройних сил України, який перебуває на території іншої держави, то провадження щодо кримінальних правопорушень, вчинених на території іншої держави стосовно особи з такого особового складу, здійснюється в порядку, передбаченому КПК (ч. 3 ст. 4 КПК). При виконанні на території України окремих процесуальних дій за запитом (дорученням) компетентних органів іноземних держав у рамках міжнародного співробітництва застосовуються положення КПК (ч. 4 ст. 4 КПК). На прохання компетентного органу іноземної держави під час вико-

нання на території України таких процесуальних дій може застосовуватися процесуальне законодавство іноземної держави, якщо це передбачено міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана ВР України, а за відсутності такого міжнародного договору України — за умови, що дане прохання не суперечить законодавству України.

Дія кримінального процесуального кодексу в часі. Процесуальна дія виконується, а процесуальне рішення приймається згідно з положеннями КПК, чинними на момент початку виконання такої дії або прийняття такого рішення (ч. 1 ст. 5 КПК). Прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий, слідчий суддя і суд повинні застосовувати кримінальний процесуальний закон, який діє на момент початку виконання процесуальної дії або прийняття процесуального рішення. Закон, який встановлює новий вид кримінального процесуального правопорушення, посилює кримінальну процесуальну відповідальність або іншим чином погіршує становище учасника кримінального провадження, не має зворотної дії в часі. Допустимість доказів визначається положеннями КПК, які були чинними на момент їх отримання (ч. 2 ст. 5 КПК).

Дія кримінального процесуального кодексу за колом осіб. Кримінальне провадження за правилами КПК здійснюється щодо будь-якої особи, крім випадків, передбачених ч. 2 ст. 6 КПК, якою встановлено, що особливості кримінального провадження щодо окремої категорії осіб визначаються гл. 37 КПК. Таким чином, за загальним правилом норми КПК у кримінальному провадженні застосовуються щодо: громадян України, іноземців (за винятком осіб, які користуються дипломатичним імунітетом) та осіб без громадянства.

11. Джерела кримінального процесуального права

Джерела кримінального процесуального права — це ті нормативні акти, що регулюють кримінальні процесуальні відносини та встановлені органами державної влади під час реалізації ними функцій у законодавчій, виконавчій і судовій сферах, а також містяться в чин-

них міжнародних договорах, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та практиці Європейського суду з прав людини.

Кримінальне процесуальне право характеризується множинністю джерел, які правомірно розглядати у певній ієрархії, що може бути подана таким чином:

1. Найвищу юридичну силу має Конституція України, норми якої є нормами прямої дії. Вона є юридичною базою будь-якої галузі права і законодавства, у тому числі — кримінального процесуального.

2. Міжнародні договори. Відповідно до ст. 9 Конституції України, а також ЗУ «Про міжнародні договори України» чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана ВР України, є частиною національного законодавства України.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України (КПК) — це систематизований звід правових норм, які в сукупності докладно регламентують увесь порядок кримінального провадження.

4. Закони України, які, в основному маючи комплексний характер, також регулюють кримінальні процесуальні відносини (зокрема, ЗУ «Про судоустрій і статус суддів», «Про Національну поліцію», «Про прокуратуру», «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», «Про Національне антикорупційне бюро України» та ін.).

5. До джерел кримінального процесуального права слід віднести й рішення Конституційного Суду України, якими визнаються неконституційними повністю чи в окремій частині закони та інші правові акти, на підставі яких або у встановленому кримінальному процесуальному порядку органи досудового розслідування, прокурор або суд повинні розслідувати та вирішити дану кримінальну справу. Закони, інші правові акти або їх окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність з дня прийняття Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність.

6. Рішення Європейського суду з прав людини є джерелом кримінального процесуального права з питань, пов'язаних із тлумаченням відповідності законодавства, на підставі якого національним судом вирішена відповідна кримінальна справа, вимогам Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

7. Постанова ВСУ стосовно неоднакового застосування судом касаційної інстанції одних і тих же норм (а) кримінального закону щодо подібних суспільно небезпечних діянь, (б) кримінального процесуального закону, яка має містити висновок про правильне застосування норми кримінального закону щодо суспільно небезпечного діяння або кримінального процесуального закону, а також обґрунтування помилковості висновків суду касаційної інстанції з цього питання.

Певну роль у формуванні кримінального процесуального законодавства відіграють і відомчі нормативні акти Генерального прокурора України, СБУ, МВС, які містять організаційно-процесуальні норми. Для правильного з'ясування нормативного змісту кримінальних процесуальних норм важливе значення мають постанови Пленуму ВСУ, ВССУ та інформаційні листи ВССУ.

12. Поняття засад кримінального провадження, їх система та класифікація

Загальні засади кримінального провадження — це закріплені в нормах права фундаментальні положення щодо закономірностей і найбільш суттєвих властивостей кримінального провадження, які обумовлюють їх значення як засобу для захисту прав і свобод людини і громадянина, а також для врегулювання діяльності органів та посадових осіб, які ведуть кримінальний процес.

Загальні засади як керівні положення кримінального провадження є: 1) гарантією правосуддя; 2) гарантією дотримання прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження; 3) підґрунтям для тлумачення норм кримінального процесуального права та подолання прогалин у правовому регулюванні кримінальних процесуальних правовідносин (ч. 6 ст. 9 КПК); 4) гарантією постановлення законних й обґрунтованих рішень; 5) синхронізаторами всієї системи норм кримінального процесуального права, що забезпечують узгодженість кримінальних процесуальних інститутів та єдність процесуальної форми; 6) основою й вихідними положеннями для вдо-

сконалення окремих кримінальних процесуальних інститутів і норм права, розвитку процесуальної форми, подальшого вдосконалення кримінального процесуального законодавства.

Незважаючи на те, що основні засади кримінального провадження тісно пов'язані між собою та обумовлюють одна одну, утворюючи певну систему (ст. 7 КПК), їх, як правило, *класифікують* залежно від поширюваності стосовно галузей права на: 1) загальноправові; 2) загальнопроцесуальні; 3) кримінальні процесуальні.

Загальноправові засади закріплені як у Конституції України, так і відображені в галузевому законодавстві, їх дія поширюється на всі галузі права. До них належать: 1) верховенство права; 2) законність; 3) повага до людської гідності; 4) забезпечення права на свободу та особисту недоторканність; 5) недоторканність житла чи іншого володіння особи; 6) таємниця спілкування; 7) невтручання у приватне життя; 8) недоторканність права власності; 9) доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень.

До загальнопроцесуальних (або міжгалузевих) відносять ті засади, які діють у декількох галузях процесуального права та закріплюють фундаментальні положення становища особи, забезпечують законність і ефективність процесуальних процедур. До них можна віднести: 1) рівність перед законом і судом; 2) змагальність сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості; 3) безпосередність дослідження показань, речей і документів; 4) забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності; 5) диспозитивність; 6) гласність і відкритість судового провадження та його повне фіксування технічними засобами; 7) розумність строків; 8) мова, якою здійснюється кримінальне провадження.

Кримінальні процесуальні (або галузеві) засади діють лише в межах кримінального провадження. До них відносяться: 1) презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини; 2) свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї; 3) заборона двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення; 4) забезпечення права на захист; 5) публічність.

13. Правовий зміст верховенства права як загальної засади кримінального провадження

Правовий зміст *принципу верховенства права* закріплено в ст. 8 КПК, згідно з положеннями якої людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави.

Виділяють такі складові верховенства права: 1) доступ до закону (положення закону повинні бути зрозумілими, ясними та передбачуваними); 2) вирішення питань про юридичні права повинно, як правило, здійснюватися на підставі закону, а не за розсудом; 3) рівність перед законом; 4) влада повинна реалізовуватися відповідно до закону, справедливо та розумно; 5) права людини повинні бути захищені; 6) повинні бути наявні засоби для врегулювання спорів без невинуватених витрат та відстрочок; 7) наявність справедливого суду; 8) держава повинна дотримуватися своїх зобов'язань у рамках як міжнародного, так і національного права.

Обов'язковими елементами верховенства права є: 1) законність, у тому числі прозорий, підзвітний і демократичний процес прийняття законодавства; 2) правова визначеність; 3) заборона на свавілля; 4) доступ до правосуддя, забезпечений незалежними та неупередженими судами; 5) дотримання прав людини; 6) недискримінація та рівність перед законом.

Гарантією реалізації принципу верховенства права є закріплення в нормативних актах чітких правил і процедур здійснення кримінального провадження. Недодержання процесуальної форми діяльності у кримінальному судочинстві тягне за собою негативні наслідки для посадових осіб — представників держави і зумовлює застосування санкцій відновлювального характеру.

14. Законність у кримінальному провадженні

Засада законності у кримінальному провадженні закріплена у ст. 9 КПК та передбачає, що під час кримінального провадження суд, слідчий суддя, прокурор, керівник органу досудового розслідування,

слідчий, інші службові особи органів державної влади зобов'язані неухильно додержуватися вимог Конституції, КПК, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана ВР України, вимог інших актів законодавства.

Відповідно до ч. 2 ст. 19 Конституції України органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий зобов'язані всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень.

Всебічність дослідження обставин у кримінальному провадженні означає, по-перше, висунення і дослідження всіх реально можливих версій щодо характеру події, що має ознаки кримінального правопорушення, винуватість особи; по-друге, встановлення і перевірку як обставин, що викривають, так і тих, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставин, що пом'якшують і обтяжують його покарання.

Повнота дослідження кримінального провадження означає встановлення всього кола фактичних обставин, що можуть суттєво вплинути на рішення у кримінальному провадженні; використання такої сукупності доказів, яка обґрунтовує зроблені висновки як такі, що не залишають місця сумнівам.

Неупередженість означає пізнання органами, що ведуть процес, обставин кримінального провадження у точній відповідності з дійсністю, неупередженість їх у збиранні, перевірці та оцінці доказів, безсторонність щодо всіх учасників процесу та інших осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні. Обов'язок надати доказам належну правову оцінку за правилами ч. 1 ст. 94 КПК та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень покладється на прокурора, керівника органу досудового розслідування, слідчого.

Оскільки КПК є законодавчим актом, спеціально призначеним для врегулювання порядку кримінального провадження, то в цій сфері він має пріоритет відносно інших законів і тим більше інших нормативно-правових актів. Тобто закони та інші нормативно-правові акти України, положення яких стосуються кримінального провадження, повинні відповідати КПК. При здійсненні кримінального провадження не може застосовуватися закон, який суперечить КПК.

У разі, якщо норми КПК суперечать міжнародному договору, згода на обов'язковість якого надана ВР України, застосовуються положення відповідного міжнародного договору України, оскільки відповідно до ч. 1 ст. 9 Конституції та ч. 2 ст. 1 КПК міжнародні договори є частиною національного законодавства і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства.

Кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики ЄСПЛ, оскільки рішення ЄСПЛ як джерело права відповідно до ст. 17 ЗУ «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р. а) містять правові позиції, що мають нормативний характер; б) дають тлумачення КЗПЛ та Протоколів до неї; в) мають правозастосовний характер з конкретної справи.

У випадках, коли положення КПК не регулюють або неоднозначно регулюють питання кримінального провадження, застосовуються загальні засади кримінального провадження, визначені ч. 1 ст. 7 КПК.

15. Рівність перед законом і судом як основа кримінального провадження

Рівність перед законом і судом як засада кримінального провадження врегульовано ст. 10 КПК.

Не може бути привілеїв чи обмежень у процесуальних правах, передбачених КПК, за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних чи інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, громадянства, освіти, роду занять, а також за мовними або іншими ознаками.

Рівність учасників кримінального провадження перед законом та судом означає: 1) наділення їх рівними правами і рівними обов'язками щодо участі у процесі; 2) єдиний правовий режим кримінального провадження, який забезпечує реалізацію їх процесуальних прав; 3) покладення на суд обов'язку не надавати будь-яких переваг, що не обумовлені законом, будь-якому учаснику кримінального провадження.

За обмеження у процесуальних правах залежно від расової і національної ознак встановлена кримінальна відповідальність (ст. 161 КК).

У випадках і порядку, передбачених КПК, певні категорії осіб під час кримінального провадження користуються додатковими гарантіями. Наприклад, обов'язкова участь захисника у кримінальному провадженні щодо осіб, які внаслідок психічних чи фізичних вад (німі, глухі, сліпі тощо) не здатні повною мірою реалізувати свої права (ст. 52 КПК); особливий порядок кримінального провадження щодо окремої категорії осіб (ст. 480 КПК) тощо. Разом з цим, закріплення таких гарантій не можна розглядати як порушення засади рівності перед законом і судом, адже необхідність їх існування викликана особливостями правового статусу осіб, щодо яких вони передбачені.

===== 16. Повага до людської гідності як засада кримінального провадження

Повага до людської гідності як засада кримінального провадження закріплена у ст. 11 КПК, відповідно до якої під час кримінального провадження повинна бути забезпечена повага до людської гідності, прав і свобод кожної особи.

Окреслена засада покликана забезпечити повагу не лише до людської гідності, а й до прав та свобод кожної особи, тобто до певних можливостей людини, необхідних для задоволення потреб її нормального існування та розвитку в конкретно-історичному соціумі, котрі об'єктивно зумовлюються досягнутим рівнем розвитку суспільства і мають бути загальними й рівними для всіх людей.

У кримінальному провадженні неприпустимі будь-які прояви катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження чи покарання, погрози застосування такого по-

водження, утримування особи у принизливих умовах, примушування до дій, що принижують людську гідність.

Невід’ємною складовою цієї засади є право кожного захищати всіма засобами, що не заборонені законом, свою людську гідність, права, свободи та інтереси, порушені під час здійснення кримінального провадження.

Під засобами захисту слід розуміти право особи на всі форми оскарження рішень, дій та бездіяльності посадових осіб, які здійснюють провадження, право звернення до суду, органів державної влади, місцевого самоврядування, громадських організацій. Зокрема, рішення, дії чи бездіяльність органів досудового розслідування, прокурора, слідчого судді під час досудового розслідування можуть бути оскаржені особою відповідно до вимог гл. 26 КПК; судові рішення, які були ухвалені судами першої інстанції і не набрали законної сили, можуть бути оскаржені в апеляційному порядку (гл. 31 КПК); вироки та інші рішення після їх перегляду в апеляційному порядку, а також визначені в законі рішення суду апеляційної інстанції також можуть бути оскаржені в касаційному порядку (гл. 32 КПК). Відповідно до Конституції України кожен має право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, а після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна (частини 3, 4 ст. 55).

===== 17. Забезпечення права на свободу та особисту недоторканність як засада кримінального провадження

Засада забезпечення права на свободу та особисту недоторканність під час кримінального провадження закріплена у ст. 12 КПК та передбачає таке.

Під час кримінального провадження ніхто не може триматися під вартою, бути затриманим або обмеженим у здійсненні права на вільне пересування в інший спосіб через підозру або обвинувачення

у вчиненні кримінального правопорушення інакше як на підставах та в порядку, передбачених КПК.

Разом з тим, з метою реалізації завдань кримінального провадження можуть мати місце обмеження права на свободу та особисту недоторканність: затримання особи за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення як тимчасовий запобіжний захід (ч. 2 ст. 176, ст. 208 КПК); застосування до підозрюваного, обвинуваченого таких запобіжних заходів, як домашній арешт (ст. 181 КПК) та тримання під вартою (ст. 183 КПК); примусове поміщення особи до лікувального закладу для проведення стаціонарної медичної чи психіатричної експертизи (ч. 2 ст. 197, ч. 3 ст. 242, ч. 2 ст. 509 КПК); тримання особи під вартою в Україні, коли є рішення компетентного органу іноземної держави про взяття її під варту або призначення їй покарання у виді позбавлення волі, якщо ця особа транзитно перевозиться територією України або тимчасово видана в Україну (ст. 580 КПК) тощо.

КПК передбачає й певні гарантії забезпечення права на свободу та особисту недоторканність. Так, тримання під вартою як винятковий запобіжний захід може бути застосований лише у випадку, коли прокурор доведе, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не зможе запобігти негативній поведінці особи.

Кожен, кого затримано через підозру або обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення або інакше позбавлено свободи, повинен бути в найкоротший строк доставлений до слідчого судді для вирішення питання про законність та обґрунтованість його затримання, іншого позбавлення свободи та подальшого тримання. Затримана особа негайно звільняється, якщо протягом 72 годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого судового рішення про тримання під вартою.

Про затримання особи, взяття її під варту або обмеження в праві на вільне пересування в інший спосіб, а також про її місце перебування має бути негайно повідомлено її близьких родичів, членів сім'ї чи інших осіб за вибором цієї особи в порядку, передбаченому КПК.

Кожен, хто понад строк, передбачений КПК, тримається під вартою або позбавлений свободи в інший спосіб, має бути негайно звільнений.